

ПОРІВНЯННЯ СИСТЕМИ СЕКРЕТНОСТІ ДОКУМЕНТІВ ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ СРСР ТА США ПІД ЧАС ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

***Анотація.** На підставі досвіду роботи автора з архівними документами в статті аналізується система секретності документів. Здійснено порівняння грифів секретності документів та роботи режимно-секретних органів. Визначається, які грифи секретності та додаткові кодові слова застосовувалися для різних документів в залежності від характеру інформації, що в них міститься: ядерне планування, мобілізаційне планування, оперативні плани на театрах воєнних дій.*

Після детального порівняння робиться висновок, що попри розповсюджену точку зору про надзвичайну секретність в СРСР насправді американська режимно-секретна система була більш розвинутою, вимогливою та жорсткою. Радянська система включала три рівня секретності документів. Американська система крім цього мала додаткові обмеження через акроніми з переліком вузького кола користувачів документами.

Метою статті є дослідження документів, що розкривають підготовку воєнних дій у Європі під час Холодної війни.

***Ключові слова:** США, СРСР, НАТО, Варшавський Договір, Холодна війна, секретність, режимно-секретні органи.*

Постановка проблеми та завдання дослідження. Найважливішим джерелом інформації про підготовку воєнних дій під час міжблокового протистояння у Холодній війни є документи оперативно-стратегічного планування збройних сил США та СРСР. При цьому документам з певними видами планів надавався спеціально визначений рівень секретності. В останні роки розпочався процес розсекречування та надання доступу до цих документів для дослідників. Тому висвітлення цієї теми є актуальною науковою проблемою.

Досягнення поставленої мети допоможе з'ясувати вимоги секретності до документів оперативно-стратегічного планування, що діяли під час їх розробки та дії. Це, в свою чергу, допоможе дослідникам в роботі з новими архівними джерелами з історії Холодної війни.

Аналіз дослідження проблеми. Слід зазначити, що вказана проблема раніше не була предметом вивчення.

Складність роботи з документами військового планування часів Холодної війни обумовлена їх високим ступенем секретності, довго тривалістю термінів цієї секретності та рішеннями уповноважених органів більшості країн про знищення таких документів без застосування процедури їх розсекречування.

Інформація, що складала державні секрети СРСР, за ступенем секретності розподілялася на відомості особливої важливості та цілком таємні (державна таємниця), а також таємні відомості (службова таємниця). При цьому документи оперативно-стратегічного характеру, що складають військову таємницю, могли розглядатися і як складова частина державної таємниці, і як службова таємниця у

Збройних Силах СРСР. Відомостям, що складала державну таємницю, надавалися обмежувальні грифи «Особливої важливості» («Особой важности») та «Цілком таємно» («Совершенно секретно»), а службовій таємниці – гриф «Таємно» («Секретно»). Категорії відомостей особливої важливості та цілком таємних відомостей встановлювались Зведенням головних відомостей, що складають державну таємницю («Перечень главнейших сведений, составляющих государственную тайну»). Це зведення затверджувалося Радою Міністрів СРСР за представленням Комітету державної безпеки разом з Міністерством оборони й низкою інших відомств. Сам текст цього зведення також носив обмежувальний гриф «Цілком таємно». Відомчий перелік таємних відомостей, що становлять службову таємницю, розроблявся за наказом міністра оборони комісіями кваліфікованих спеціалістів спільно з представниками режимно-секретних органів [2, с. 42-43].

Зведення головних відомостей, що складають державну таємницю СРСР, уперше після Другої світової війни введено у 1948 р. Останнє радянське зведення було затверджено Постановою Ради Міністрів СРСР від 3 грудня 1980 року №1121-387 та діяло до 1992-го (із змінами в 1990). Згідно з його вимогами, державну таємницю становили відомості про мобілізаційну підготовку та резерви; відомості, що розкривають стратегічне планування застосування збройних сил; зведені відомості про бойову готовність, бойовий склад та кількість військових частин і з'єднань; відомості, що розкривають систему бойової служби (бойового чергування) у збройних силах; відомості економічного характеру, по науці і техніці, транспорту і зв'язку, а також з питань зовнішньої політики, зовнішньої торгівлі, тощо. Серед іншого до відомостей особливої важливості відносився весь комплекс стратегічного воєнного планування країни, зведені відомості про запаси золота та дорогоцінних металів, а також про державні шифри. Оперативні плани застосування військ (сил) округів та флотів хоча і були частиною стратегічного військового планування, проте несли гриф «Цілком таємно», оскільки одночасно відносилися до відомчого переліку секретних відомостей, визначеного в міністерстві оборони.

Гриф секретності документа проставлявся його виконавцем у правому верхньому куті на першому (титульному) аркуші або у правому верхньому куті карти. При проставленні грифу «Особливої важливості» під смугою вказувався пункт зведення, на підставі котрого встановлювався цей гриф [2, с. 48]. Для підготовки документів особливої важливості використовувалися спеціальні блокноти з відривними аркушами, а при підготовці оперативної частини плану на карті застосовувалися лише аркуші, спеціально призначені для цих цілей та попередньо обліковані в режимно-секретних органах [2, с. 37]. Чисті топографічні карти визначеної номенклатури з масштабом 1:200 000 («двокілометровки») та крупніші носили гриф «Таємно». Карти масштабу 1:500 000 («п'ятикілометровки») відносились до відомостей «Для службового користування». Чернетки секретних документів отримували той самий обмежувальний гриф, що і готовий документ [2, с. 37].

Більшість документів стратегічного планування з грифом «Особливої важливості» їх розробники написали від руки. Так робилося, щоб прибрати з процесу машиністку й цим зменшити ризик втрати інформації. Однак якщо розробник документа володів машинописом, то він міг сам надрукувати ці документи на друкарській машинці. Проте друкували на машинках не надто часто,

оскільки це ускладнювало процес розробки документа через строгий порядок використання і знищення стрічок для друкарських машинок [2, с. 87]. Написати від руки було більш надійно, просто та швидко.

Робочі зошити виконавців для записів відомостей особливої важливості могли завести тільки з письмового дозволу. Їх зберігали в порядку, встановленому для документів особливої важливості й видавали за особистими картками. У виняткових випадках документ особливої важливості привозила посадова особа вищого штабу та вручала безпосередньому виконавцеві [1, с. 108-109]. Проте зазвичай при переїздах між генеральним штабом і штабами об'єднань посадовці оперативного і стратегічного рівней нічого секретного з собою не перевозили, щоб виключити ризик втратити документи в дорозі. Перевезення здійснювалось фельд'єгерською поштою. При цьому документи особливої важливості направлялися у подвійних пакетах з паперу, через який не проникає світло. Внутрішній конверт заклеївався та прошивався хрест-нахрест нитками, проволокою або металевими скріпками, а після цього опечатувався. Зовнішній конверт оклеївався і отримував реквізити документа (гриф секретності у правому верхньому куті, помітку «Літер «М», якщо всередині мобілізаційні документи, а також відмітку особи, яка здійснювала пакетування, адресу відправника та отримувача) [2, с. 79].

Так само ретельно регламентувалося зберігання документів оперативно-стратегічного планування. Зокрема, документи особливої важливості зберігалися окремо від інших документів у сейфах режимно-секретних органів, секретних архівів, а також у спецсховищах, де дозволялося постійне зберігання документів цього ступеню секретності [2, с. 86]. Будь-яке їх копіювання заборонялося. Режимно-секретні органи щомісяця перевіряли наявність документів особливої важливості зі складанням відповідного акту.

Доступ до документів з обмежувальними грифами «Таємно», «Цілком таємно» та «Особливої важливості» без погодження з КДБ СРСР отримували в межах своїх повноважень та прямих службових обов'язків маршали, генерали, адмірали та інші керівні посадовці штабів та закладів Міністерства оборони СРСР, якщо посади, які вони обіймали, входили до номенклатури ЦК КПРС або міністра оборони СРСР [2, с. 17]. Їх допуск оформлювали на 15 років (для роботи з відомостями особливої важливості – лише на 10 років), але у випадку їх переведення до режимно-секретних, шифровальних і мобілізаційних органів допуск обов'язково переоформляли знову [2, с. 27]. Виїзд за кордон таких носіїв таємниці дозволявся лише у виняткових випадках. Аргументована пропозиція про необхідність такого виїзду вносилася міністром оборони або його першим зступником [2, с. 148].

Союзники по Варшавському Договору копіювали радянську систему секретності аж до назв обмежувальних грифів. Але доволі схожим виявився режим секретності і в США та НАТО. Грифи секретності документів американської армії та органів управління НАТО були такими [7; 3, с. 85; 8; с. 14874-14875]:

<i>НАТО</i>	<i>США</i>	<i>Радянський аналог</i>
Cosmic Top Secret	Top Secret	Особой важности
NATO Secret	Secret	Совершенно секретно
NATO Confidential	Confidential	Секретно

Крім того, існували особливі грифи секретності, які додатково обмежували доступ до документів. Гриф «Atomal» в НАТО додатково надавався документам з будь-яким грифом секретності, якщо вони стосувалися питань ядерної зброї. Наприклад, документи Постійної групи ядерного планування при Комітеті військового планування НАТО по застосуванню ядерної зброї (ступені готовності, умови застосування, порядок видачі наказу на застосування, місця та умови зберігання, тощо) носили гриф «Cosmic Top Secret Atomal». Посадовці з рівнем доступу «лише» «Cosmic Top Secret» вже не мали права на доступ до цих документів. У США застосовувалася ціла низка кодових слів, які так само додатково надавалися до найвищого грифу секретності «Top Secret». Наприклад, на багатьох розсекречених документах розвідувальних відомств можна побачити кодові слова «Umbra», «Spoke» і «Moray». Фактично це був «вертикальний» розподіл відомостей особливої важливості на додаткові категорії секретності. Національна система захисту розвідувальної інформації поділяла її на категорії залежно від ризику розкриття джерел цієї інформації або методів її отримання:

- «Top Secret Umbra» – III-а категорія з інформацією, що найбільше чутлива до ризику розкриття джерела;
- «Top Secret Spoke» – II-а категорія з чутливою інформацією;
- «Top Secret Moray» – I-а категорія з максимально знеособленою та найменш чутливою до ризику розкриття інформацією.

Документи американського ядерного планування SIOP носили гриф «Top Secret», але доступ до них мали тільки ті посадовці, котрі пройшли перевірку служби безпеки для допуску на рівні «SIOP-ESI» (від «Extremely Sensitive Information» – «Надзвичайно чутлива інформація»). Плани нижчого рівня (для операцій на театрах воєнних дій) носили гриф «Top Secret – Sensitive». Крім того, доступ до оперативних планів регулювався згідно з кодовим словом так званого LIMDIS («Indicates limited distribution»). Наприклад, 12-місячний (потім багаторазово подовжений) план воєнних дій проти Північного В'єтнаму OPLAN 34A-64, прийнятий у грудні 1963 року, носив гриф «Secret» і код обмеженого доступу «TIGER». У 1967 році для доступу до чергової 15-місячної версії OPLAN-34A (розроблена у травні 1966-го) було введено код «FOOTBOY». Зміна секретних кодових слів означала перегляд списку допущених до OPLAN-34A. Кожний секретний оперативний план розпочинався з розділу «Distribution», де перелічувалися командуючі та командири, а також кодові слова рівней допуску, котрим цей план призначався. Загалом, американський Комітет начальників штабів використовував тисячі секретних кодових слів для означення допуску до своїх документів оперативно-стратегічного планування. Останній з розсекречених «Alphabetical List of Code Words» 1987 року містить 10-сторінкову таблицю кодових слів, жодне з яких при цьому не розсекречено! [9, с. 1-61].

Сьогодні відкрита лише загальна інформація щодо кодових слів до грифів секретності розвідувальних доповідей. Зокрема, документи з грифом «Top Secret Gamma» містили інформацію радіоелектронного перехоплення АНБ з описами і навіть цитуванням об'єктів розвідки, тому мали дуже вузьке коло доступу. Гриф «Top Secret Orcon» означав, що адресат не може передавати цей документ нікому з рівнем допуску «Top Secret» без спеціального дозволу АНБ на таку передачу. Код «Not releasable to foreign nationals» надавався документам, доступ до яких заборонявся будь-яким іноземним громадянам (під грифом секретності ставився акронім цього коду «No-Forn», «NO-FORN», «NOFORN»). Код «Talent» створили в

середині 1950-х років і надавали секретним матеріалам фоторозвідки з літаків U-2. У 1960 р. він поширив свою дію на всі матеріали стратегічної повітряної розвідки, а для матеріалів космічної розвідки створили додатковий код «Keynole». Згодом їх об'єднали в єдиний гриф секретності «Top Secret TK» (скорочення від «Talent Keynole»).

Через успіхи радянської розвідки в початковий період Холодної війни багато з цих кодів і грифів секретності виявилися скомпрометовані, тому часто змінювались. Ось час дії кодових слів III-ї категорії до грифу «Top Secret» в АНБ:

- «Ultra» – до березня 1946 р.;
- «Cream» – з 15 березня 1946 до вересня 1947 рр.;
- «Glint» – з 1 вересня 1947 до червня 1949 рр.;
- «Copse» – з 1 липня 1949 до серпня 1950 рр.;
- «Acorn» – з 1 серпня 1950 до червня 1951 рр.;
- «Suede» – з 1 липня 1951 до червня 1952 рр.;
- «Canoe» – з 1 липня 1952 до вересня 1953 рр.;
- «Froth» – з 1 жовтня 1953 до грудня 1954 рр.;
- «Eider» – з 1 січня 1955 до червня 1959 рр.;
- «Daunt» – з 1 липня 1959 до грудня 1960 рр.;
- «Dinar» – з 1 січня 1961 до вересня 1965 рр.;
- «Trine» – з 1 вересня 1965 до грудня 1968 рр.;
- «Umbra» – з 1 грудня 1968 до жовтня 1999 рр. [4; 6].

Система поводження з документами особливої важливості в США була дуже схожою на радянські інструкції з забезпечення режиму секретності. Там також існували режимно-секретні органи та спеціальні приміщення, в котрих зберігалися ці документи. Паролі та коди на замках змінювались постійно, а перевезенням займалася фельд'єгерська пошта. При перевезенні документи закривали під печатку у два конверти, на котрих ставились відмітки про відправника та отримувача і з кольором, що відповідав обмежувальному грифу: помаранчевий для відомостей особливої важливості, червоний – для цілком таємних і синій – для таємних.

Система перевірки перед допуском до державної таємниці в США була навіть більш жорстка, ніж у СРСР. Зокрема, щоб отримати доступ до документів SIOP-ESI кандидат був повинен вже мати рівень допуску «Top Secret», бути «поза сумнівами лояльним до США» та пройти додаткову перевірку (так зване «Special Background Investigation»). Так, обов'язковою була наявність американського громадянства у дружини, членів родини і всього кола осіб, з котрими кандидат має якісь зв'язки. Не повинно бути жодних підстав для фізичних, психічних або інших форм примусу кандидата з боку іноземної країни, а також вся його родина не повинна мати у своєму минулому будь-яких дій, спрямованих на повалення уряду США або зміну форми правління в США неконституційними способами. Близька родина кандидата визначалася як дружина (чоловік), батьки, брати, сестри і діти. Єдиний, кого звільняли від цієї перевірки, був голова Комітету начальників штабів збройних сил США. При цьому на відміну від радянських правил, де допуск до відомостей особливої важливості оформляли на 10 років, в США перевірку на допуск до SIOP-ESI потрібно було проходити кожні 5 років [5].

Як бачимо, в США були зроблені висновки з історії проникнення радянської розвідки до секретів американської ядерної бомби. Протягом наступних 30 років США успішно охороняла недоторканість особливо важливих відомостей аж до подій 1980-х рр. («справа О.Еймса» і «справа Р.Хансена»), що були охарактеризовані президентом Б.Клінтоном як стратегічні провали в системі національної безпеки США.

Висновки. Отже, в СРСР та США під час Холодної війни існувала доволі схожа система секретності для документів, що містять державну та військову таємницю. При цьому документи стратегічного планування застосування збройних сил, застосування ядерної зброї, а також мобілізаційні плани носили найвищі ступені секретності та відносилися до державної таємниці («Особой важности», «Top Secret»). Документи оперативного планування, що стосувалися планування можливих воєнних дій на конкретних театрах (зокрема, на Європейському театрі воєнних дій), становили службову таємницю і могли носити обмежувальні грифи другого рівня («Совершенно секретно», «Secret»). Відповідно до цих рівнів таємності регулювався доступ до цих документів, вимоги до їх розробників та зберігання. Додатковим регулятором доступу слугувала винайдена в США система кодових слів, що додавалися до обмежувального грифу. Завдяки цьому, американська система секретності розподілялася не лише за горизонтальними рівнями (від несекретного до найвищих ступенів таємності), але й вертикально на додаткові категорії секретності.

Перспектива подальших досліджень вбачається в аналізі нових документів оперативно-стратегічного планування збройних сил СРСР і США, котрі зараз знаходяться в процесі розсекречування й надання публічного доступу. При їх аналізі потрібно зважати на те, до яких ступенів таємності належали ці документи, щоб не зробити помилкових висновків. Наприклад, не робити висновків щодо стратегічних проблем СРСР і США з документів, котрі насправді належали лише до переліку відомостей відомчої таємниці.

Список використаних джерел і літератури:

1. Ачалов В. Я скажу вам правду / В. Ачалов. – М.: Ист-Факт, 2006. – 336 с.
2. Инструкция по обеспечению режима секретности в министерствах, ведомствах, на предприятиях, в учреждениях и организациях СССР №0126. Утверждена Постановлением СМ СССР от 12.05.1987 №556-126. – 300 с.
3. Нелюбин Л. Перевод боевых документов армии США / Л. Нелюбин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Воениздат, 1989. – 270 с.
4. Aid M. The Secret Sentry: The Untold History of the National Security Agency. – NY: Bloomsbury Press, 2010. – 432 pp.
5. Application of Special Eligibility and Clearance Requirements in the SIOP-ESI Program for Contractor Employees. Department of Defense. Instruction №5220.28, 08 March 1978. [Online]. – Available from: <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a272034.pdf> [Accessed: 29th September, 2019].
6. Gertz B. Betrayal: How the Clinton Administration Undermined American Security. – Washington, D.C.: Regnery Publishing, 1999. – 291 pp.
7. For your eyes only. What's in a security classification? [Online]. – Available from: https://www.nato.int/cps/su/natohq/declassified_138449.htm [Accessed: 29th September, 2019].
8. National Security Information. – Executive Order 12356. – April 2, 1982 // U.S.Federal Register. – Vol. 47, №56.
9. U.S. National Letter of Promulgation for JANAP 299 (B) «U.S. Joint Code Word Index». – The Joint Chiefs of Staff. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1987-180-972/4002.

References:

1. Achalov, V. (2006). *Ya skazhu vam pravdu*. Moskwa: Ist-Fact.

2. *Instrukziya po obespecheniyu rezhima sekretnosti v ministerstvah, vedomstvah, na predpriyatiyah, v uchrezhdeniyah i organizatsiyah SSSR №0126*. Utverzhdena Postanovleniem SM SSSR ot 12.05.1987 №556-126.

3. Nelubin, L. (1989). *Perevod boevykh dokumentov armii SSHA*. Moskva: Voenizdat.

4. Aid, M. (2010). *The Secret Sentry: The Untold History of the National Security Agency*. New York, NY: Bloomsbury Press.

5. *Application of Special Eligibility and Clearance Requirements in the SIOP-ESI Program for Contractor Employees*. Instruction of Department of Defense №5220.28 (1978, 08 March). Retrieved from <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a272034.pdf>

6. Gertz, B. (1999). *Betrayal: How the Clinton Administration Undermined American Security*. Washington, D.C.: Regnery Publishing.

7. *For your eyes only. What's in a security classification?* (2019, September). Retrieved from https://www.nato.int/cps/su/natohq/declassified_138449.htm

8. National Security Information. Executive Order 12356, April 2, 1982. *U.S. Federal Register*. Vol. 47, №56.

9. *U.S. National Letter of Promulgation for JANAP 299 (B) «U.S. Joint Code Word Index»*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1987-180-972/4002.

Надійшла до редколегії 30.08.2018.

Mykola Saychuk, Ph.D. (History), Board member of the Ukrainian Association for American Studies.

COMPARISON OF THE SYSTEMS OF CLASSIFICATION OF OPERATIONAL AND STRATEGIC PLANNING DOCUMENTS OF THE USSR AND THE USA DURING THE COLD WAR

Abstract. *The system of secrecy of documents of operative-strategic planning which worked in the armed forces of the USSR and the USA during the Cold War the author analyzes based on his experience with archival documents. On the basis of the author's experience with work with archival documents, this article analyzes the systems of classification of operational and strategic planning documents of the Armed Forces of the USSR and the USA during the Cold War. Comparison of documents' classification levels and works of the regime-secret (classification) bodies is made. It is determined which secrecy classification levels and additional code words were used for different documents depending on the nature of the information contained in them: nuclear planning, mobilization planning, operational plans at the theaters of war.*

After a detailed comparison, it is concluded that despite the widespread view of extraordinary secrecy in the USSR, in fact, the US regime-secret system was more advanced, demanding and rigid. The Soviet system included three levels of document secrecy. In addition, the US system had additional restrictions due to acronyms listing a narrow range of document users.

The aim of the article is to investigate documents that reveal the preparation for war in Europe during the Cold War.

Keywords: *USA, USSR, NATO, Warsaw Pact, Cold War, secrecy, regime-secret (classification) bodies.*